

MORTARIA ȘTAMPILATE COMUNE ÎN DACIA ȘI MOESIA INFERIOR

CLOȘCA L. BĂLUȚA

Din a doua jumătate a secolului al II-lea e.n. importul produselor meșteșugărești nu a mai putut satisface nevoile sporite ale pieței provinciei Dacia. În aceste condiții producția meșteșugărească și manufacturieră indigenă s-a dezvoltat vertiginos, creîndu-se în scurtă vreme o adevărată industrie ceramică specializată¹. Printre produsele acestei industrii diversificate, *mortaria*² este una din speciile ceramice larg răspândite atît în stabilimentele militare cît și în complexele arheologice ale așezărilor civile³.

Mortaria descoperite pînă acum în provincia carpatică sînt, fie lucrate din marmură sau rocă dură, fie modelate din lut ars. Pe unele din *mortaria* de lut ars, îndeosebi pe cele destinate bucătăriilor militare sînt imprimate, de-o parte și de alta a jghiabului (*crestatum*), ștampile cu numele artizanului, proprietar al unei *figlina* specializată în astfel de produse ceramice⁴.

Unele *mortaria* cu ștampila aceluiași proprietar de *figlina* au fost descoperite nu numai în centre diferite ale aceleiași provincii ci și în

---

¹ C. L. Băluță, Arh. Vestn., XXVI, Ljubljana, 1975; RCRF Congressus IX, Emonae 5—8 sept. 1973, p. 111—115; Al. Popa, Apulum XVI, 1978, p. 149—160; V. Moga, Apulum, XVI, 1978, p. 161—167; N. Gudea, Apulum, XVI, 1978, p. 135—147; D. Isac — M. Rusu — C. L. Băluță, Apulum XVII, 1979, p. 225—263; C. L. Băluță, RCRF, XXI, 1981, p. 87—102.

² DA, III/2, p. 2008—2009; *Der kleine Pauly Lexikon der Antike*, III, 1969, p. 1386.

³ E. Ritterling, *Der Obergermanisch-Raetische Limes des Römerreiches*, Heidelberg, 31, 1909, p. 119—120, pl. XIII—XIV; V. Christescu, *Viața economică a Daciei romane*, Pitești, 1929; B. Kuzsinszky, *Bud. Rég.*, 11, 1932, p. 335—336; A. Schörgendorfer, *Die römischezeitliche Keramik der Ostalpenländer*, München-Wien, 1942, p. 74; E. Gose, *Bonner Jahrb.*, Bonn, 1950, Beiheft, 1, p. 38—39.

⁴ J. R. Terisse, OGAM, 11, -1959, 6, p. 471—473, fig. 1; J. Lecornec, OGAM, 16, 1964, 4—6, p. 305—328.

provincii limitrofe. Astfel, în provinciile Dacia romană și Moesia Inferior au fost descoperite pînă acum *mortaria* cu ștampile asemănătoare sau identice⁵ modelate în *figlinae* aparținînd ceramiștilor *Alexander Domitianus*, *Claudius Domitius Evarestus*, *Marcus Aretio* și *Philemonos*.

ALEXANDER DOMITIANVS.

Originar de prin părțile Galatei Asiei Mici, Alexander Domitianus este cunoscut pe ștampila aplicată pe un *mortarium* descoperit la Ampelum⁶, în zona arheologică pe care a staționat, se pare, Numerus Maurorum Hispanorum⁷ și pe ștampila de pe un *mortarium* provenit din zona arheologică a canabelor și castrului legiunii a XI-a Claudia, de la Durostorum⁸. Ștampilele de pe ambele *mortaria* au cartușul dreptunghiular, de aceeași dimensiune și cîmpul inscripției aproape identic. Gravarea pe ștanță a fost făcută invers, de la stînga spre dreapta, cu litere „pozitive“, dispuse pe două registre, separate de un ornament în formă de ramură de brad⁹. Lectura se face astfel, retrovers. Asemănător este, de asemenea, și modul de aplicare a ștampilei, precum și orientarea ei față de jgheab. Ambele *mortaria* sînt datate în ultimele decenii ale secolului al II-lea e.n.

Mortarium de la Ampelum se deosebește de cel de la Durostorum prin calitatea lutului și prin capacitate, avînd diametrul mai mic cu 13 cm. Calitatea lutului, care este asemănătoare cu a urnelor locale, specifice de incinerăție, ar putea indica, credem, modelarea lor în *figlinae* diferite.

CLAUDIUS DOMITIUS EVARESTUS.

Mortaria cu ștampila lui *Claudius Domitius Evarestus*, gravată de asemenea în cartuș dreptunghiular, pe două registre, cu același ornament central ca și la ștampila precedentă, au fost descoperite în Dacia Supe-

⁵ Despre ștampilele identice păstrăm rezerva unor insignifiante diferențieri de mărime, devieri ale formei literelor sau a spațiilor dintre ele datorate imprimării defectuoase a ștampilelor, plasticității lutului sau formei concave a buzei.

⁶ C. L. Băluță, *Apulum*, XV, 1977, p. 243—252, fig. 1; C. L. Băluță — Șerban, *RCRF*, Acta XIX—XX, p. 203.

⁷ *CIL*, III, 1294, 1149; V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, București, 1937, p. 198; W. Wagner, *Die Dislokationen der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938, p. 209—210; Al. Popa — I. Berciu, *Numerus Maurorum Hispanorum en Dacie*, în Acta of The Fifth International Congress of Greek and Latin Epigraphy, Cambridge, 1967, Oxford, 1971, p. 357—360; M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1968, p. 108; Al. Popa, I. Berciu, P. Roman, *Apulum*, VII/1, 1968, p. 407—411.

⁸ V. Culică, *SCIV*, 22, 1971, /2, p. 335, nr. 4, fig. 1/4.

⁹ Ornamentul este cunoscut ca reprezentînd o ramură de brad sau un spic de grîu, cf. *OR*³, p. 85; M. R. Hull și colab., *Roman Colchester*, Oxford, 1958, p. 292, fig. 123/497; J. W. Hayes, *Hesperia*, 37, 1967, 4, p. 338, nr. 81, 104.

rior — la Illișua¹⁰ și Apulum¹¹, în Dacia Inferior — la Romula¹² și Slăveni¹³ și în Moesia Inferior — la Durostorum¹⁴. Caracterul literelor, dispunerea lor pe ștampilă și modul defectuos de imprimare au dus la unele erori, confuzii și interpretări controversate ale antroponimului. La examinarea atentă a ștampilelor de pe *mortaria* cu acest antroponim, cunoscute pînă acum, se observă unele diferențieri structurale esențiale. Astfel, dimensiunile ștampilelor sînt variabile de la provincie la provincie, dar constante în cadrul aceleiași provincii. Modul de aplicare a ștampilelor, longitudinal sau transversal pe bază este de asemenea diferit în cele două provincii romane. Orientarea ornamentului dintre cele două registre ale ștampilei este diferită la *mortaria* din provincia nord-dunăreană față de cele din provincia sud-dunăreană. De o mare variabilitate este și capacitatea vaselor din Dacia în raport cu cele din Moesia Inferior, dar faptul poate fi explicat și de multipla lor funcționalitate¹⁵. Toate aceste elemente sînt indicii că *mortaria* cu ștampila lui Claudius Domitius Evarestus au fost modelate în *figlinae* diferite. În privința datării, atît cele din Dacia cît și cele din Moesia Inferior provin din *figlinae* active în ultimele decenii ale secolului al II-lea și începutul celui următor.

MARCVS ARETIO.

Mortaria cu ștampila lui Marcus Aretio, despre care s-a crezut că este aretin, au fost descoperite în Dacia Superior — la Ulpia Traiana Sarmizegetusa¹⁶, în Dacia Inferior — la Buridava¹⁷ și Romula¹⁸, iar în Moesia Inferior — la Durostorum¹⁹. Ștampilele au antroponimul gravat în cartuș dreptunghiular, dispus pe două rinduri. Toate ștampilele sînt aproape identice, ceea ce ar indica proveniența lor dintr-o *figlina* centrală, unică, al cărei sediu era, foarte probabil, la Durostorum. Dar,

¹⁰ CIL, III, 8077, 2 b, (...DOOMIT.../...VAPEST); V. Christescu, *Viața economică a Daciei romane*, Pitești, 1929, p. 69; N. Gudea, Apulum, XVI, 1978, p. 141.

¹¹ CIL, III, 8077, 2 a, (CL. DOMITI/EVARESTO); C. L. Băluță, Apulum, XV, 1977, p. 249—252 și notele 17, 18; C. L. Băluță, I. Șerban, RCRF, Acta XIX—XX, p. 304—305; N. Gudea, op. cit., p. 141.

¹² D. Tudor, BCMI, 31, 1938, 96, p. 89, nr. 462; idem, SCIV, 16, 1965, 1, p. 186, nr. 16, fig. 26/9; OR², p. 159; Gh. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976, p. 49, pl. XVIII; N. Gudea, op. cit., p. 152; IDR, II, 472.

¹³ Gh. Popilian, op. cit., p. 49, nota 239; N. Gudea, op. cit., p. 142.

¹⁴ V. Culică, SCIV, 22, 1971, 2, p. 332, nr. 2, fig. 1/2.

¹⁵ J. R. Terisse, OGAM, 12, 1960, 2—3, p. 158—164, fig. 1 și 2; B. Kuzinzsky, op. cit., p. 336; Gh. Popilian, op. cit., p. 47, notele 224, 225; D. Baatz, RCRF, Acta, XVII—XVIII, 1977, p. 147—158.

¹⁶ CIL, III, 8077, 7; N. Gudea, op. cit., p. 141.

¹⁷ D. Tudor, SCIV, 13, 1962, 1, p. 120—121, nr. 4, fig. 3/1; idem, SCIV, 17, 1966, 3, p. 602, nota 27; idem, OR⁴, p. 84, 141; Gh. Popilian, op. cit., p. 49; V. Culică, SCIV, 16, 1965, 2, p. 373; N. Gudea, op. cit., p. 142; IDR, II, 568.

¹⁸ D. Tudor, BCMI, 31, 1938, 96, p. 89, nr. 460, OR², p. 130; OR³, p. 157, fi. 26/6; Gh. Popilian, op. cit., p. 49; IDR, II 468.

¹⁹ V. Culică, SCIV, 16, 1965, 2, p. 373—377, fig. 1 și 2.

pină la aprofundarea cercetărilor, localizarea acestei *figlina* la sud de Dunăre rămîne ipotetică. Toate exemplarele datează tot din deceniile de la sfîrșitul secolului al II-lea e.n. și începutul secolului următor.

PHILEMONOS

Ștampilele cu numele ceramistului oriental, Philemonos, aplicate pe *mortaria* sînt structural diferite în provincia Dacia față de cele din Moesia Inferior. Astfel, pe un *mortarium* descoperit în extremitatea occidentală a provinciei carpatice, la Tibiscum²⁰, numele a fost gravat pe ștanță cu caractere latine, în timp ce pe un *mortarium* descoperit în zona sudică a Moldovei, la Barboși, antroponimul este imprimat cu litere grecești, la genitiv, pe două registre separate de o ramură de brad²¹. Inscripția „stilo scripta“ de pe un *mortarium* descoperit la Durostorum²² are tot caractere latine. Tot Philemonos trebuie citită, credem, și ștampila de pe un *mortarium* descoperit la Răcari citită greșit HILEMO/AIN...D²³. Structura total deosebită a ștampilelor cu acest antroponim, cunoscute pînă acum în cele două provincii dunărene învecinate este, credem, un indiciu că ele provin din *figlinae* diferite. Localizarea lor, în stadiul actual al cercetărilor nu poate fi făcută. Și aceste ștampile datează din aceeași perioadă.

Una din esențialele probleme pe care le pune existența acestor *mortaria* ștampilate, comune în cele două provincii învecinate, este aceea a originii sau provenienței lor. Ele au putut fi modelate atît într-o *figlina* principală, unică și exportate în centrale urbane amintite, ca în cazul ștampilelor identice de pe *mortaria* din centre și provincii diferite, cît și în *figlinae* locale, provinciale, ca în cazul ștampilelor deosebite structural, tipologice ale aceluiași meșter, descoperite de asemenea în provincii și centre diferite.

Existența unor *figlinae* indigene, locale care activau sub egida aceluiași meșter ceramist ar putea fi justificată și de dificultatea transportării la distanțe atît de mari a acestor produse ceramice fragile și de dimensiuni extrem de variate, precum și, eventual, de imposibilitatea unei *figlina* principală de a furniza cantitatea solicitată, ceea ce a determinat, ca o necesitate imperativă, crearea unor *figlinae* locale.

Originea sau proveniența acestor produse ceramice dintr-o singură *figlina* principală sau din *figlinae* diferite, locale, nu poate fi stabilită decît în urma analizelor chimice a lutului din toate *mortaria* cunoscute în cele două provincii învecinate și compararea valorilor constantelor obținute. În acest scop, pentru *mortaria* descoperite pe teritoriul dublului

²⁰ IDR, III/1, p. 237, nr. 237, nr. 268, fig. 184 ; N. Gudea, op. cit., p. 142.

²¹ S. Sanie, I. T. Dragomir, Ș. Sanie, SCIVA, 26, 1975, 2, p. 190, nr. 4, fig. 1/5—6
ș 2/6.

²² CIL, III, 14215, 14, cf. Gr. Tocilescu, AEM, 19, p. 85.

²³ OR¹, p. 184 ; OR², p. 298 ; OR³, p. 436 ; OR⁴, p. 146 ; IDR, II, 172.

centru urban, Apulum²⁴, anexăm rezultatul analizei chimice a luturilor, cu speranța că investigațiile vor fi extinse, generalizate. S-ar crea astfel posibilitatea stabilirii exacte a raportului dintre produsele de import și cele indigene, sau dintre cele de imitare sau copiere și cele de import, precum și posibilitatea de a preciza aria de răspîndire a atelierelor ceramice în care au fost modelate aceste produse, pe ștampilele cărora figurează valoroase elemente antroponomastice cu interesante particularități paleografice.

ALEXANDER DOMITIANVS

CL. DOMITIVS EVARESTVS

SiO ₂ ‰	55,24	55,70
Fe ₂ O ₃ ‰	5,98	5,91
Al ₂ O ₃ ‰	18,48	17,89
TiO ₂ ‰	urme	urme
CaO ₂ ‰	8,42	8,00
MgO ‰	3,64	2,50
Na ₂ O ‰	2,14	2,86
K ₂ O ‰	3,56	4,33
P.C. ‰	2,60	2,68

Rezultatul analizei chimice a luturilor

MORTARIA ESTAMPILLÉES COMMUNES EN DACIE ET
MOESIA INFERIOR

Résumé

Des mortaria à l'estampille *Alexander Domitianus*, découvertes à Ampelum (Dacia Superior) et Durostorum (Moesia Inferior), celles à l'estampille *Claudius Domitius Evarestus*, découvertes à Ilișua et Apulum (Dacia Superior), Romula, Slăveni (Dacia Inferior) et Durostorum (Moesia Inferior) ainsi que celles estampillées *Philemonos* découvertes à Tibiscum (Dacia Inferior), à Durostorum et Barboși (Moesia Inferior) ont été, paraît-il, modelées dans des officinae différentes.

Des mortaria à l'estampille *Marcus Aretio* découvertes à Ulpia Traiana Sarmizegetusa (Dacia Superior), Buridava, Romula (Dacia Inferior) et Durostorum (Moesia Inferior) proviennent de la même officina.

²⁴ Al. Popa, Apulum, XIV, 1976, p. 65—71.